

14. Папаяні І. В. Конструювання релігійної ідентичності. Теоретично-релігієзнавчий аналіз [Електронний ресурс] / Іван Володимирович Папаяні. – Режим доступу : <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3337>
15. Український побут. Праця як основа життя. Традиції, звичаї, обряди, вірування, свята стародавніх українців, українська міфологія, культура, цікаві факти, прикмети та повір'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/habits/habits.html>
16. Уроки Біблії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bible-lessons.in.ua/new/book19/gl11.html>
17. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : [б. и.], 1990. – 368 с.
18. Храмов В. О. Основи управління персоналом : навч.-метод. посіб. [Електронний ресурс] / В. О. Храмов, А. П. Бовтрук. – К. : МАУП, 2001. – С. 112. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/1089/42/>
19. Цепковська К. В. Сакральне в конфігурації духовного та культурного буття / К. В. Цепковська // Філософські дослідження : зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля. – Вип. 9. – Луганськ : [б. в.], 2008. – С. 273–282.

Костюк Татьяна. Аксиологические предпосылки сакрального пространства личностной идентичности: отечественное измерение. Стаття присвячена вивченню особливостей функціонування, ролі цінностей і ціннісних орієнтацій в створенні сакрального простору особистісних ідентичностей. В ній фокусується увага на традиційних ідентифікаційних процесах українця з релігією, сім'єю, нацією і діяльністю; розкриваються їх характерні риси функціонування через спектр аксиологічної проблематики. Аналізується пошук ефективних і оптимальних способів ціннісних ідентифікацій, сприяючих прогресивному національному розвитку. Розглядаються різні види ідентифікацій.

Ключевые слова: ціннісні орієнтації; цінності; сакральне; релігійна ідентифікація; релігійність; ціннісні етнопсихологічні домінуючі; священне і світське; духовне і матеріальне; сімейна ідентичність; сімейні традиції; звичаї, свята і обряди; патріотизм; національна ідентифікація; дух нації; діяльнісна ідентифікація.

Kostiuk Tetiana. Axiological Premises of Sacred Space of Personal Identity: National Dimension. The article is devoted to study the functioning and role of values and value orientations in creating of sacred space of personal identities. It focuses attention on the traditional Ukrainian identity processes with religion, family, nation and activity; reveals its features across the spectrum of axiological problems. Analyze the search of effective and optimal ways to value identifications that contribute to the progressive national development. Considered different types of identifications in the article.

Key words: values; national values; sacred; religious identity; religion; values ethnopyschological dominant; sacred and secular; spiritual and material; family identity; family traditions; customs; celebrations and ceremonies; patriotism, national identity; the nation's soul; activity identification.

Стаття надійшла до редколегії
10.04.2013 р.

УДК 130.2

**Олена Любчук,
Віктор Шостак**

Феномен архетипу: трактування, прояви й роль у національній культурі

У статті досліджено розуміння поняття «архетип» у філософських концепціях К. Юнга, К. Леві-Строса, О. Сліпущо, С. Кримського. Звернуто увагу на прояви і роль архетипів на становлення національної культури України.

Ключові слова: архетип, етнос, ментальність, міф, національна культура, нація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Архетипи – це сукупність духовно-культурних символів та образів етнічного буття, через які життя кожної людини наповнюється почуттям сенсу та доцільності. Це, так би мовити, етнічна «душа в собі». Архетипи, існуючи як колективне несвідоме, створюючи основу духовної сутності людини, яка прийнята ними, здатні надавати цій людині

якостей духовної рівноваги, а тому й соціальної усталеності, оберігаючи її душу від руйнівних наслідків урбанізації та техногенних процесів. Архетипи – це те, що кожна людина містить у собі як неусвідомлену ознаку належності до свого етнічного цілого, це те, що дає почуття «ми», дає людині силу й насагу нести на своїх плечах тягар незгод соціального буття.

Архетипи не мають позитивного чи негативного інтелектуального заряду й перебувають у тих сферах підсвідомості, які акумулюють нейтральне ставлення до емоційних оцінок. Однак вони завжди на рівні колективної свідомості об'єднують членів певного етносу, соціуму чи іншої общини. Однозначно вони є інтелектуальним феноменом.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відомо, що кожна історична епоха ґрунтується на типових константах, які є основою духовного життя людської цивілізації. У різних філософських концепціях вони отримують різні назви: «архетипи», «праобрази», «універсалії!», «інваріанти», «форми без змісту», «наскрізні інформаційно-енергетичні структури». Інваріантність простежується в тих сферах духовного життя людини, де є прототипи та повторюваність, зокрема в міфології, фольклорі, мистецтві, культурі загалом. Навіть за опосередкованого опису міфу неможливо уникнути таких слів, як «першоелементи», «першообрази», «схеми», «типи» та їх синонімів, котрі зводяться до поняття «архетип». Досить часто термін «архетип» уживають на позначення й висхідних схем уявлень, і загальнолюдських міфологічних мотивів, і першообразів, і першоелементів. Значна частина цих понять співвідносяться між собою, наприклад першообраз і першоелемент можуть розглядатися як тотожні складники мотиву.

У західній філософії ідею праобразів-архетипів висловив ще Платон. Він називав первинний світ ідей світом вічних праобразів, які через еманацию втілюються в матеріальному світі, де володіють несправжнім буттям. На противагу плинним речам, ідеї вічні. Зокрема, «праобразом, часу стала вічна природа, оскільки праобраз є те, що існує цілу вічність, поміж тим як відображення виникло, є і буде впродовж цілісного часу» [7, с. 439].

У наукову сферу теорія архетипів увів К. Юнг. Вивчаючи духовний стан сучасного західного суспільства, дослідник не раз указував на його хворобливий стан, перебільшену увагу до матеріальної, раціональної сторони життя. Причиною такого стану стала «втрата розуміння західним суспільством значення символічного дискурсу. Втрата символічного сприйняття була катастрофою в масштабах не лише окремої особи, а й усього суспільства загалом» [1, с. 62]. На особистісному рівні це втілювалося в збільшенні кількості неврозів та депресій, загальному відчутті безглуздості життя, на рівні соціальному – в поширенні епідемії новітніх віровчень, котрі часто набували політичного забарвлення.

Вагомий здобуток К. Юнга – виокремлення феномену колективного несвідомого людства, яке ретранслюється у формі архетипів. Архетипи постають концентрованим вираженням психічної енергії, яку актуалізує об'єкт. Образи колективного несвідомого, на думку вченого, можуть біологічно успадковуватися, адже міфи закладені в структуру людської душі. Водночас архетипи як категорії символічної думки переходять в образну мову. Вони однаково присутні у свідомості психічно хворих, пересічних людей і геніїв [10, с. 254], де виконують роль захисту психічної рівноваги особи. Звичайно, важко довести наявності колективного несвідомого у свідомості пересічної людини, однак очевидні сліди міфологічних образів можна знайти в сновидіннях. До того ж, існування колективного несвідомого легко простежити на прикладах розумових розладів, насамперед шизофренії. У свідомості хворих виринає вражальна кількість міфологічних образів [4, с. 168], символіку яких можна пояснити лише історією розвитку всього людства. Архетипи, за К. Юнгом, є структурно-енергетичною основою, навколо якої формується духовний простір індивіда. Кількість архетипів прямо пропорційна кількості типових життєвих ситуацій [9, с. 212]. Відтворення, актуалізація архетипів – «крок у минуле», повернення до первісних засад духовності. На підставі цього міфологію розглядають як безпосередню реалізацію архетипів.

К. Леві-Строс звернув увагу на те, що за виняткової різноманітності одні й ті самі міфи відтворюються фактично однаково в різних регіонах світу. Це ставить дослідника перед проблемою: якщо зміст міфів казуальний, то як пояснити надзвичайну схожість їх сюжетів у різних міфологіях? [5, с. 155]. Виходячи із цього, безперечно цінність міфу полягає в тому, що події, які відбуваються в певний проміжок часу, продукують постійну структуру, одночасову для минулого, теперішнього й майбутнього. У цьому питанні ідеї К. Леві-Строса парадоксальним чином збігаються з поглядами

К. Юнга. Архетип і відповідні до нього міфологеми К. Леві-Строс уважав категоріями символічної думки [6, с. 167]. Однак французький етнолог критикував концепцію К. Юнга за припущення про сталість архетипових образів та спадковий характер їх передавання.

Апелюючи до несвідомого як певного вмістилища архетипів, котрі, на відміну від юнгівських, є формальними, а не змістовими, К. Леві-Строс указував на архетипові корені будь-якого структурування. Структурна методологія має сенс лише тоді, коли вона оперує інформаційно-енергетичними структурами, моделями чи архетипами. Із цього приводу У. Еко зазначав, що про структуру можна говорити лише тоді, коли певні феномени зводяться до єдиної константної моделі [8, с. 321]. А втім, структура – це не модель на всі часи, а характерна форма, якої набирає система культурних детермінацій у визначений період часу.

Долаючи опір історії, унаслідок тривалого еволюційного розвитку архетип із категорії загальнолюдської стає категорією національною. Із часу формування нації, на думку О. Сліпущко, розвиток архетипу обмежується певною мірою її рамками. Архетипові образи можуть бути спільними для певної групи націй, однак вони мають риси відповідної національної ментальності [3, с. 129]. Дослідниця виокремлює декілька критеріїв, котрі впливають на розвиток архетипу. Першим із них є ландшафт, географічне середовище, у якому живе нація. Він впливає на психіку людини, її прагнення. Другим – походження нації (наприклад, європейська вона чи азійська). Третій критерій – характер релігії. І четвертим критерієм є риси національної ментальності. Усі ці чинники визначають особливості архетипу, впливають на специфіку його реалізації в мистецтві та літературі [3, с. 130]. З огляду на це, вищевказана низка архетипових мотивів творить психічне обличчя нації, виражає риси її менталітету.

Архетипові мотиви, утілюючись у міфології, літературі, мистецтві всіх часів і народів, повторюються зі століття в століття, висуваючи, зокрема, в українській самосвідомості на перший план «не формалізм розуму», а те, що є корінням морального життя, «серце» як метафору інтимних глибин душі. Поряд з архетипом Серця визначний український філософ сучасності С. Кримський виділяє в українській культурі архетипи Природи, Софії, Слова. Спорідненість національних архетипів та універсальї світової культури – передумова вивільнення духовного життя нації із ситуації одноразовості й тлінності у простір вічності, у сферу утвердження історичних звершень народу в їх загальнолюдській значущості та гідності [2, с. 81]. Вивчення культурної антипації наукових ідей, зазначає дослідник, дає змогу вивести певні закономірності, які допомагають висвітлити функціонування архетипів. Ідеться про античну формулу «майбутнього характеру раннього», згідно з якою явища, що виявляють себе на початковому етапі розвитку, обов'язково розвиваються на завершальних фазах процесу вже як панівна форма [2, с. 85]. Висхідний етап розвитку процесу, явища, феномену, перебуваючи в діалектичній взаємодії із завершальним, витворює закінчений цикл розвитку.

Архетипи національної культури як її вихідні основи не лише відокремлюють одну націю від іншої. Смісл поняття «архетип» національної культури полягає і в тому, що воно дає змогу прояснити специфіку національної культури як явища, включеного у всесвітню культурну комунікацію. Саме тому кожен архетип національної культури у своїх розгорнутих формах є також архетипом культури як такої – вільного спілкування між національними культурами; особливе в ньому виражає загальне й за певних умов – коли національна культура виходить на світовий рівень – може стати всезагальним, виступити принципом, що актуалізує культурну комунікацію.

Одним із визначальних архетипів української ментальності є архетип «серця». Цей архетип має філософсько-світоглядне осмислення у «філософії серця» і розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич); як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа діяльності (Г. Сковорода); як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко); як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш); як ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра і краси (М. Гоголь). В особливому християнському розумінні «філософія серця» впливає з ідеї побудови людської моралі на «палаючому серці» людини як органі відчуття Бога і протистоїть античному (сократівському) розумінню моральності як функції розуму та знання.

Характерними для української ментальності є також архетипи антропоцентризму та органічної гармонії, мудрості, софійності світу. Софійність світу означає, що світ – це книга, текст Бога, а реальні речі мають не лише природний статус, а є одночасно й символами, знаками Божої премудрості та мудрості життя [2, с. 79]. Архетип софійності світу мав особливе значення для українського

народу, котрий формувався в степовій зоні. Степ був джерелом постійних нападів кочових племен, і тому русичі розглядали його як «темряву», «безодню», хаос. Цьому хаосу потрібно було протиставити «розумну ойкумену», якою було місто як софійне начало, перетворити його з простору кочовища на «зоране поле», околиці міст і сіл на хутори, на зразок ферм або ранчо, річки – із зони перешкоди набігам кочовиків – на транспортні артерії. Слово «край» починає пов'язуватись зі словами «країна» та «Україна». Із поширенням феномену «українського поля», що став свідченням рідкісної в історії перемоги осілої цивілізації над натиском степу, відбувається зміна етнічної свідомості. Тепер опозиція порядку й хаосу, софійності й безодні розглядається не як протиставлення «місто – степ», а як зіставлення «місто – хутір», де останній символізує трансформацію степової стихії у ферму, тобто обжитий куток особисто відвойованої природи.

Загалом в українському менталітеті й українській культурі простежується паралелізм у зображенні життя природи й людини, органічний зв'язок природного та соціального.

Чимало дослідників найсуттєвішу рису українського народу вбачають в індивідуалізмі. Чи можна вважати індивідуалізм архетипом української культури? Так, але в тому разі, коли він розвивається в персоналізм – такий спосіб відносин зі світом, за якого цінність персони не заперечує значущості навколишнього суспільного життя. Персоналізм є індивідуалізмом, що позбувся своїх негативних рис, вийшов зі стихії, де він був способом життя і мислення, який суперечить раціонально-комунікативному устрою суспільства. Варто зазначити, що індивідуалістичне та персоналістичне почало весь час взаємодіють в історії українського народу, і саме перемога персоналізму так потрібна сучасному українському буттю.

Отже, саме персоналізм постає найважливішим архетипом української культури. Якщо виходити з того, що українська культура значною мірою є християнською, то очевидно, що український персоналізм являє собою конкретизацію загальнохристиянського персоналізму – принципової ментальної основи західного світу.

Персоналізм яскраво проявляється в українській філософії, де чітко виражені персоналістичні та екзистенціальні традиції, починаючи від Г. Сковороди й закінчуючи О. Кульчицьким, а також надбаннями Київської світоглядно-антропологічної школи.

Сутнісним проявом персоналізму в українській історії було козацтво. У цьому явищі відбивається складна взаємодія індивідуалізму й персоналізму, але персоналізм усе-таки домінує. Інша річ, що козацтво в переважній більшості було острівцем персоналістичного буття в загальноіндивідуалістичному доккіллі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, національна ментальність та її архетипи формуються в суспільному співжитті етносу, чітко не усвідомлюючись, у результаті засвоєння його культури і, у свою чергу, зворотно впливають на всі сфери життєдіяльності народу та на розвиток його культури. Усвідомлюючись, вони отримують світоглядно-філософське осмислення, що становить стрижень національної культури, її специфіку і впливає на життєдіяльність народу, його суспільне життя.

Функціонування архетипів є закріпленням ідеальних моделей поведінки, ритуалів, дій, образів, які сприяли формуванню категорій мислення, утриманню реальності. Вони стали ретранслятором людського досвіду та здобутків цивілізації за відсутності надійних матеріальних носіїв інформації. Рівночасно архетипові форми міфологічного минулого є і ціннісно-ієрархічними формами, і позбавленими релятивності формоутвореннями. Архетип утілює дійсність у процесі, зміні. Він є потенційно досягненим у діалектично відкритому просторово-часовому континуумі майбутнього. Як позачасовий механізм передавання духовних надбань архетип утримує визначеність, доки деструктивні сили не спричиняють його дезактуалізацію. Із часом структурні складники архетипу перегрупуються, трансформуються в інші архетипи або до певного часу зникають, а за певних умов знову виринають на рівні індивідуальної та суспільної свідомості. Пророча заданість архетипових форм покликана задавати смисл майбутніх часів, а не жорстко визначати майбутні факти. Тому будь-які передбачення мають тлумачити смисл розвитку, а не лише його фактичне наповнення. Потрапляючи на історичний ґрунт, архетип наповнюється змістом відповідно до соціально-культурного оточення. Через архетип можна висловити безкінечне чи остаточне, надати йому буття у формі кінцевого, конкретного образу. Водночас архетип не локалізований у реальному історичному процесі, а утримує в собі всю повноту часів.

Джерела та література

1. Бичатін С. Символи та міфи. Культурологічна концепція К. Юнга / С. Бичатін // Людина і світ. – 2002. – № 1. – С. 60–65.
2. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісн. НАН України. – 1998. – № 7–8. – С. 74–87.
3. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестиарій / О. Сліпушко // Дніпро. – 1995. – № 9–10. – С. 140.
4. Юнг К. Архетипи колективного несвідомого. Психологічні типи. Вибрані праці з аналітичної психології / К. Юнг // Зарубіжна філософія ХХ століття. – К. : Довіра, 1993. – С. 239.
5. Леви-Стросс К. Структура мифов / К. Леви-Стросс // Вопр. філософії. – 1970. – № 7. – С. 152–165.
6. Мелетинский Е. Клод Леви-Стросс и структурная типология мифа / Е. Мелетинский // Вопр. фило-софії. – 1970. – № 7. – С. 165–174.
7. Платон. Сочинения : в 3-х т. / Платон ; пер. с древнегреч. ; под общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3, ч. 1. – 687 с.
8. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
9. Юнг К. Бог и бессознательное / К. Юнг. – М. : Олимп ; ООО «Изд-во «АСТ-ЛТД»», 1998. – 480 с.
10. Юнг К. Об архетипах колективного бессознательного / К. Юнг // Юнг К. Божественный ребенок: Ана-литическая психология й воспитание. – СПб. ; М. : Олимп ; ООО «Изд-во «АСТ-ЛТД»», 1997. – С. 400.

Любчук Елена, Шостак Виктор. Феномен архетипа: трактовка, проявление й роль в национальной культуре. В статье исследуется понятие «архетипа» в философских концепциях К. Юнга, К. Леви-Стросса, О. Сліпушко, С. Крымского. Обращается внимание на проявления и роль архетипов в становлении националь-ной культуры Украины.

Ключевые слова: архетип, этнос, ментальность, миф, национальная культура, нация.

Lyubchuk Olena, Shostak Viktor. The Phenomenon of Archetype: Interpretation, Manifestation and Role of the National Culture. The article examines the understanding of the concept of «archetype» in the philosophical concepts K. Yuhna, K. Levi-Strauss, O. Slipushko, S. Krymsky. Attention is paid to the role of archetypes and manifestations of national culture in the Ukraine.

Key words: archetype, ethnicity, mentality, myth, national culture, nation.

Стаття надійшла до редколегії
22.03.2013 р.

УДК 111+130.2

Людмила Опейда

Реабілітація повсякденності

У статті повсякдення розглянуто з точки зору філософсько-антропологічної, екзистенційної та персоналістичної традиції. Ситуація постмодерну, в якій нині перебуває сучасна людина, вимагає пильніше придивитися до феномену повсякденності як вихідного аспекту дослідження проблеми цілісності людського буття. Цілісність людського буття по-різному проявляється в його вимірах: у буденності – як цілісність-замкненість і цілісність-відкритість; у граничних вимірах – як «з-цілення» та «цілющість». «Реабілітація повсякденності» дає змогу координувати усі можливі виміри, а також прояви цілісності.

Ключові слова: людське буття, цілісність, «з-цілення», «цілющість», буденність, граничність, «реабілі-тація повсякденності», координація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ситуація постмодерну, у якій нині перебуває сучасна людина, вимагає пильніше придивитися до її власного буття. Адже для осягнення всієї його різноманітності сьогодні вже замало логічних визначень, посилянь на відомі авторитети, чужий чи навіть власний досвід. У такій, на перший погляд, складній ситуації, варто відштовхуватися від незаперечної істини стосовно єдності та цілісності людського буття. Ця істина завжди при-сутня, як би не намагалися її спростувати.